



KÁNTOR LAJOS

Szabédi László és a mágnes

Visszafelé olvasva az életművet és Szabédi (Székely) László életét, 1959. április 18-tól, a szamosfalvi vasúti sínektől jutva el 1907. május 7-ig, a Marosvásárhelyhez közeli Sáromberke vasútállomásáig – ezt a rendkívüli örökséget megmagyarázó metaforákhoz jutunk. A halálhozó vonatkerekek tudatosították a veszteséget az erdélyi magyar társadalomban: Szabédi László, a magát (1940-ben) „külön kerékként” elkerülő értelmiséginek érző, egész életében önálló gondolkodásra törekvő költő és tudós, a Bolyai Tudományegyetem tanára a (köz)életből való eltávozásával döbbenette rá kortársait, hogy az ötvenes évek végén, a kolozsvári magyar egyetem felszámolásával, a diktatúra körülményei között szörnyű dolgok történnek Romániában. A tiltakozás öngyilkos formája végigsöpört a korabeli Kolozsváron, és ebben a hatalom számára is kínos sorozatban Szabédi jelképpé vált.

A jelképnél egyszerűbb és alighanem könnyebben megérthető képpel, a vasút metaforájával kezdhethetjük a Szabédi-titok megfejtését. Sáromberke, ez a Maros-Torda vármegyéhez tartozott falu küldi az első üzenetet. Már felnőtként, Kolozsvárról emlékezve vissza a gyermekkorra, az állomásfőnök apa munkahelye szerint költöző család életére, a „külön világ”-ra s a tárgyi környezetre, a vasúti színhely kerül előtérbe: „Ha behunyam a szememet, az állomásépület előtt hatalmas fenyőfákra emlékezem, a síneket látom magam előtt, amint bizonyítják a geometriai tételt, hogy a párhuzamos egyenesek a végtelenben találkoznak. Szinte ezeken a síneken tanultam meg járni.” A sínek, dübörgő mozdonyok emléke oda is elkíséri, ahová vonat, „zakatoló szörnyeteg” sosem jutott el. *A szabédi Nagyréten* (1936), az ősök jogán sajátjának fogadott szülőfalut idéző vallomás ezt a fura viszonyt tisztázza, a nagy költészet, a József Attiláéval mérhető (és a valamivel későbbi *Hazámmal* közvetlenül összevethető) líra eszközeivel, mélységével:

*Hol útnak híre sincs,
vonatnak nyoma sincs,
ottan is úton lenni!
apáddal, anyáddal
lenni, a családdal,
s mégis otthon nem lenni!
a szülőfalutól
messze, a vasúton –
a vasúton születni!*

*Mint aki eltévedt,
huszonkilenc évet
bolyongtam vasutakon,
alattam mindig az
ingatag vashidak*

*morajló folyamokon,
utak és vasak és
nyakamon van a kés -
zakatol a vonatom.*

A huszonkilenc évhez még huszonhárom adódott, háborút, rendszerváltozásokat, ígéreteket, megkísértéseket, kevés elismerést és sok csalódást hozó történelmi időben – a „nyakamon van a kés” alapérzése azonban mindvégig jelen van Szabédi Lászlóban. Legjobb alkotói éveiben, az ihlet igazi pillanataiban ebből a XX. századi magyar poézis kiemelkedő teljesítményei születnek, a kín költői játékrímes csudarém!), vagy prózai remeklésbe rögzül. *A rák* (1958) című novella, az életpálya lezárulása előtt kevéssel, ugyanolyan kulcs fontosságú mű, mint *A szabédi Nagyréten*.

Életrajzi összefüggések *A rákból* is feltárulnak. A kolozsvári unitárius főgimnázium kisdíákja emlékezik vissza egy természetrajz órára, amelyen a kedvelt és tisztelt tudós tanár, Gelei (a novella szerint: Geley) József állatkísérletet mutatott be. A történet elmesélése előtt Szabédi bővebben kitér Geley (Gelei) tanári és nemzetközileg ismert tudósi munkájára. Az írói vallomások és az életmű ismeretében elmondható, hogy Szabédi Lászlóra kora gyermekkorában és ifjúságában két ember volt nagy hatással: a mindössze néhány gimnáziumi osztályt végzett, de a világra és tudásra különösen nyitott édesapja, Székely Sándor – illetve a pár évig az unitáriusoknál természetrajzot tanító tudós, „aki azonkívül, hogy nagyon értette a szakmáját, nagyon értett ahhoz is, hogy megmozgassa koponyánkban a velőt. Nemcsak ismereteket közölt, hanem szakadatlanul feladatokat oldatott meg velünk”. (A Magyar Életrajzi Lexikon I. kötetéből írom ki, emlékeztetőül, hogy az 1885-ben Arkoson született zoológus Kolozsvárt végezte egyetemi tanulmányait, 1909-ben Apáthy István mellett volt tanársegéd, 1912-ben és 1913-ban Münchenben és Würzburgban folytatott állattani kísérleteket, és nyilván – ez a lexikon nem magyarázza – a kolozsvári magyar egyetem megszűnése, azaz Szegedre átköltözése után lett az unitárius kollégium és így Szabédi-Székely László tanára. 1924-től Gelei már Szegeden van, 1935–36-ban és 1937–38-ban az egyetem rektora, akadémikus, nemzetközi szaktekintély, akiről számos újonnan felfedezett élőlényt neveztek el. – Már én mondom, nem az Életrajzi Lexikon: érdemes volna utána nézni a Gelei-hagyatékban, vajon tudott-e az 1952-ben Budapesten elhunyt professzor az őt csupán néhány évvel túlélő költő-tanítványáról? *A rák* című novellát persze már nem olvashatta.)

Ez a Szabédi-novella tartalmazza talán a legfontosabb – egy egész történelmi korszakra és nem csak a Kárpát-medencére kiterjedő – részben máig érvényes metaforát, a *mágnest*. Ha a vasúti sín partikulárisabbnak mondható (bár József Attila, Latinovits Zoltán hasonló életlezárása valami fátumszerűségre utal), a Szabédi-féle, Gelei Józseftől látott mágnés egyetemes jelentését nemigen lehet kétségbe vonni. A kolozsvári iskolai történet – amely egyébként a leírás során összekapcsolódik az unitárius hittanórákkal („Merem állítani, hogy materialista világnézetem kialakításában nem csekély szerepet játszottak a természetrajzi leckéket megelőző hittanórák”) – egy kísérlet leírása tehát. (A természetrajz tanár famulusa az a Valkó László, akivel Székely László még a főgimnázium diákjaként, 1925-ben közösen jelentetett meg egy kis kötetet; Székely, azaz Szabédi verseket, Valkó novellákat adott a könyvecskébe.) Maga a történet a következő: Geley utasítására Valkó és a neki segédkező Székely László vízzel megtöltött üvegedényben egy hatalmas folyami rákot visz be az osztályterembe. („Ezekben a na-

gyon ünnepies pillanatokban futólag arra gondoltam, hogy íme, itt visszük a Vizet mi, a Tanítványok, és a nyomunkban lépkedő Mester nemsokára csodát művel vele.”) A feleltetés után kezdődik az új lecke magyarázata. A tárgy nem a rák, hanem a fül, a fül szerkezete. A novellairó pontosan ismerteti, harminchat év után is, a tanári előadást: „Megismertetett a dobhártyával, és a levegőrezgést felfogó kalapáccsal, üllővel, kenyellel. Majd az ívjáratokra tért át. Beszélt az ívjáratokat megtöltő limfáról, az ívjáratok falain meredező parányi szőrcölöpökről, melyekre ránehezednek a szintén szőrös felületű sulykocskák. Jól megértette velünk, hogy a sulykocskák a föld vonzóerejének következtében mindig pontosan függőleges irányban nehezkednek a finom kis szőrcölöpökre, de nem mindig ugyanazokra. Ha függőlegesen állunk, a sulykocskák az ívjáratok fenekén levő cölöpöcskékre nehezdednek, ha ferde helyzetbe kerülünk, az ívjáratok oldalfalain levő cölöpöcskékre. Éppen innen érezzük, hogy meg vagyunk dőlve. A megdőlt testet ugyancsak egyensúlyérző szervünk irányításával egyenesítjük ki.”

Lényeges ez a leírás – egyrészt az olvasói várakozás fokozása érdekében, másrészt mert belénk sulykolja „a természet rendjét”, hogy aztán annál döbbenetebben érzékelhessük egy ferde helyzet abnormális, abszurd lereagálását. Itt jön be a képbe a rák, a kísérlet. Liszt finomságú vasreszeléket juttat be (már előzőleg) a tanár a rák ívjárataiba, a reszelék ránehezedik a szőrcölöpöcskékre; az addig normálisan viselkedő folyami rákhoz, illetve az üvegedény falához mágnespatkót közelít Geley tanár úr – és az addig normálisan viselkedő rák látszólag megbolondul: egyszerre úgy érzi, hogy amikor egyenesen jár, akkor van ferdén. „Kétségbeesetten igyekezett kiegyenesedni. Kiegyenesedni, persze a mágnespatkóhoz képest, vagyis éppen tótágast állani a földi vonzóerőhöz képest. Kalimpált, hánytavetette magát. Amikor úgy érezte, hogy kiegyenesedik, éppen akkor dőlt oldalt; amikor egyenes helyzetbe visszahullt, éppen akkor érezte úgy, hogy meg van dőlve. Érzékei elszakadtak a valóságtól, idegközpontjában visszajára fordult a világ.” Szabédi leírja az osztály reakcióját: kacagtak, harsogva hahotáztak a fiúk, ő (az emlékező, a novellista) riadtan bámult. A novellazárás a kísérlet és a kiváltott hatás subjektív értelmezése: „Elégedetlen tanítványként néztem mesteremre, mintha kifogásoltam volna, hogy borrá változtatta a vizet.”

Szabédi László életművét e két metafora, a vasúti sín és a mágnes közé beállítva lehet pontosan megközelíteni, értelmezni. Az otthonkeresés, otthonteremtés – nem csupán ön maga számára, hanem a magyar nemzet egészére és a Kárpát-medencére figyelve – a tizenévesen írt zsenégekben ugyanúgy megtalálható, mint az 1942 és 1944 között Kolozsvárt szerkesztett (Jékely Zoltánnal, Kiss Jenővel, Böződi Györggyel, Asztalos Istvánnal együtt vállalt) negyedévi folyóiratban, a *Termésben*; a népiség kritikus vállalásától a polgárosodás, a polgárság és a nemzeti elkötelezettséget sem tagadó munkásság szempontjainak figyelembe vételéig, nemzetek és nemzetiségek együttélésének, konfliktusainak elemzéséig terjed az a nemzetszemlélet és európaiság-igény, amelyben a *Termés* lényege megragadható.

A külső feltételek, a világpolitikai változások tudomásul vétele, a megoldáskeresés hozza test- és sors-közelbe a század nagy kalandjának, végtelen remények forrásának és végtelen tragédiák elindítójának bizonyult, utópiából sötét diktatúrákba fordult eszmerendszerét, marxista tanítását az elérhető szocializmusról. Szabédi, a Strassbourg-teológiáját és bölcsészkarát megjárta diák, a dogmatizmusokkal, pártprogramokkal hosszan hadakozó filozófiában jártas gondolkodó sem tudja elkerülni. „A Tan” és a pártgyakorlat kisugárzását – mi több, a negyvenes évek közepétől önmagának helyezi be azt a bizonyos mágnessé, egyensúlyérzékelésében szörnyű zavarokat okozva.

A második világháborút követő évekből a Szabédi-életmű revelációszerű okfejtéseket mutat fel a (román) nacionalizmus és a kommunista párt összefonódásáról, a magyar nemzeti érdekek demokratikus védelméről- és kiábrándító klapanciákat a békeharcról, verset, cikket „a népek nagy tanítójáról”, Sztálinról. Igaz, a korszak jelentős verses szatírái is tőle származnak: *A pacsirta* (1949–53), a *Mese* (1953).

Korántsem utolsó helyen említhető a Szabédi-mű legnehezebben dokumentálható része, az egyetemen töltött, a diákoknak és a tudományos munkának szentelt (bár az ideológiai munka által folyamatosan csonkított) bő évtized, amelyről tanítványok sora vallhat és vall, köztük a költő Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos. Aki Szabédi László mágneses terébe került, nemzedéktársak és nála fiatalabbak, azok elsősorban az életmű maradandó részére, a rendkívüli teljesítményre figyelnek ma is, jóllehet nem feledhetik azt a Gelei és Szabédi tanár urak által kegyetlenül érzékeltetett mágneset, amely érthetetlenül viselkedő folyami rákokkal töltötte meg a Kárpát-medencét – de talán az egész világot...



KOVÁCS TAMÁS VILMOS: ELHAGYOM AZ AGÓRÁT